

BERLIJN: DE REDE IN STEEN

Geen stad verandert vlugger, geen stad domineert zo hevig de eenwording van Duitsland, geen stad paart intenser strenge architectuur aan gulzige levensdrift: Berlijn is meer dan een bruisende stad, het is een experimenteerstation voor het 21ste-eeuwse Europa.

Beginnen met een bekentenis is moeilijk: ik vind Berlijn geen mooie stad. Te monumentaal, te streng, te verscheurd, te Pruisisch vooral. Getekend door de bombardementen van Wereldoorlog II en de verloedering tijdens het DDR-regime. Maar zoals ik van onaantrekkelijke vrouwen heb gehouden zo houd ik van de Duitse hoofdstad, haar drukte en metamorfosen, geschiedenis en wild verleden, van de zwaartekracht die even letterlijk als symbolisch is. Letterlijk: de kolossale architectuur, van het Brandenburger Tor en de kathedraal naar musea en paleizen. Massief, strenge steen, dikwijls zwartgeblakerd door het vuur, autoritair. Symbolisch ook, zwaarbeladen geschiedenis: van de Hohenzollern en de Duitse eenmaking onder Pruisische heerschappij tot de moord op Luxemburg en Liebknecht, van de triomf van het nationaalsocialisme tot de vernietiging van de stad aan de Spree,

van de bouw en afbraak van de Muur tot de *Wiedervereinigung*, de verhuis van regering en parlement waardoor Berlijn opnieuw en waarschijnlijk voorgoed de eerste stad van de Bondsrepubliek is geworden. "*Mehr ein Weltteil als eine Stadt*", schreef de dichter Jean Paul, meer een continent dan een stad en het is waar: een immens oppervlak met lange lanen, veel groen en talrijke wijken, dorpen die een metropool vormen, opnieuw bedacht met een vooraanstaande rol in de uitbreiding van Europa naar het oosten: Berlijn is het toekomstige hart van Centraal-Europa, wat de stad een status geeft die deze van Praag, Warschau of Boedapest ver overtreft.

In het Museum van de Stad toont een maquette hoe Berlijn eruitzag voor de bommenregen: de brede en schaduwrijke boulevard Unter den Linden met al die machtige bouwwerken, Humboldt-universiteit, domkerk, slot en opera, de pleinen en het eiland met de musea, een immens Pruisisch geheel van ratio en Verlichting. "*Berlin hatte kein Schlos, Berlin war das Schloss*", hoor ik een gidse een droeve lotsbestemming samenvatten. Het kasteel van de Hohenzollern is verpulverd, de rest staat er nog: het historische Berlijn als de belichaming van de Pruisische staat, de rede in steen, hard, gedisciplineerd, sober, de wieg van Duitsland, niet eens twee eeuwen jong. Ik loop over de Bebelplatz, waar de nazi's twintigduizend boeken hebben

verbrand -wie boeken verbrandt, vermoordt vroeg of laat ook mensen-, zie links soldatenkoning Frederik de Grote op z'n paard zitten en rechts het tot ruïne vervallen Palast der Republik, het parlement van de voormalige DDR, en wandel door een ambivalente geschiedenis van grootsheid en verdoemenis. Aan de overkant is het bijna muisstil in de Neue Wache, een lege hal met een beeld van een *Mutter mit totem Sohn*, een vergrote sculptuur van Käthe Kollwitz door Harald Haacke, met rondom aarde van slagvelden en concentratiekampen, met de lijken van een onbekende soldaat en een KZ-gevangene. Duitsland heeft geen toekomst zonder de herinnering aan z'n verleden.

KLEINE MENSEN

Waar beginnen? Ik doe het ouderwets: in een paar van de eindeloze musea. Niet op de Museuminsel, een stad op zich waar je dagen kan ronddolen door Pergamon, Bode of Oude Galerij. Niet in het Ägyptisches Museum, al is koningin Nefertiti wondermooi: het beroemdste beeld uit het oude Egypte toont een jonge vrouw met ranke hals en perfecte make-up, een volmaakt profiel dat haar mooier maakt dan alle prinsessen van de catwalk. Neen, ik haast me naar Schloss Charlottenburg om in het Schinkel paviljoen te kijken naar de schilderijen van Caspar David Friedrich, romantische taferelen waar ik nooit genoeg van krijg.

Een abdij in het eikenwoud, met dode bomen en grafzerken. Een kruis in het Reuzengebergte: twee geliefden boven op de berg, zij in wit kleeft, hij in lange jas, ze reiken elkaar de hand in de ochtendlijke nevels. Of het indringendste schilderij dat ooit is geschilderd: een monnik aan zee, dreigende wolken en sterren boven het diepblauwe water, duisternis, eenzaamheid. En op een andere dag bezoek ik in een stille zijstraat van de Kurfürstendamm een museum dat me nauw aan het hart ligt: Käthe Kollwitz. Haar zelfportretten: in de ogen staat altijd ernst, weemoed of somberheid geschreven. Etsen, litho's, een paar bronzen. Haar thema is de mens in nood: weversopstand, hongerende kinderen, arbeidersvrouwen met de handen in het haar, nadenkend, wanhopig of verkracht. Ze toont in niets dan zwart en wit de ellende, vernedering en kracht van hen die onderdrukt en uitgebuit zijn. Werkloosheid, dronken in de kroeg, een zwangere vrouw bij de dokter. Voor de vertrapten: "uit vele wonden bloedt gij o volk". Moeders beschermen hun kinderen die altijd de eerste slachtoffers zijn. Toch zijn er ook een paar vreugdevoller taferelen, de hoop voor de hopelozen: spelende kinderen, een Liebespaar. Op de hoogste verdieping staat weerom een moeder met dode zoon naast foto's van de beelden die bij ons op het kerkhof van Vladslo staan: haar zoon Peter is gesneuveld op een Vlaamse akker in de Eerste Wereldoorlog. Oorlog kent geen grenzen.

KORTE REIS DOOR DE GESCHIEDENIS

In het metroduister van de U-Bahn leer je niets dan stationsnamen, de bovengrondse S-Bahn is een rit door Berlijnse geschiedenis. Op de Savigny Platz, ik heb net de Oekraïense

vissoljanka en Beelitzer asperges met snoekbaarsfilet betaald, rijdt het treinstel hoog tussen rode baksteengevels voorbij. Het zou een beeld uit de film Metropolis kunnen zijn, futurisme uit de jaren '20 van vorige eeuw. Een rit langs mijlpalen van de stad: Bahnhof Zoo, Tiergarten en de zegezuil, moestuinen en industriële complexen, de Spree en kaalgeslagen gronden, de blinde vlekken van de verdwenen muur, kranen alom, verkrotte huizen, het Bundeskanzleramt en de Reichstag, de Museuminsel waar het treintje tussen de tempels doorraast en tenslotte het rode stadhuis, de televisiemast en de Alexanderplatz, Berlijns beroemdste plein dat is vereeuwigd in de roman van Alfred Döblin: *"eine handvoll Menschen um den Alex"*.

De ziel van het vooroorlogse Berlijn, het uithangbord van het DDR-socialisme met een streng controlerende Volkspolizei, vandaag een gewoon plein met verderop de beelden van Marx en Engels. Berlijn is permanente verandering, een onophoudelijke metamorfose. Op het moment dat ik een zin schrijf, is de stad alweer veranderd. Terwijl ik op de Gendarmenmarkt naar een openluchtuitvoering van de Berliner Philharmoniker luister, ligt de vergelijking voor de hand: de strijkstokken die op en neer gaan, zijn als de kranen die een allegro van bouwwoede opvoeren. Kranen als een symfonisch orkest, overal in de stad. Al is het hoogtepunt van de bouwlust voorbij -vijf jaar terug was de

Friedrichstrasse een krioelen van werven en geel oprijzende grijpparmen-, toch blijft de stad gebouwen optrekken en renoveren. Wedergeboorte, de zoveelste. De Potsdamer Platz was na de oorlog een gat in de buik van de stad, een open en kaal litteken. Nu is het een herrezen feniks, symbool van het rijke westen dat zich smukt met de logo's van het kapitalisme, Sony en Mercedes, met verbluffende constructies die rond het oude Esplanade Hotel zijn opgetrokken, een consumptieparadijs als apotheose van het herenigde Duitsland. Shoppingcenter, restaurants, fonteinen, cinemazalen, een Filmmuseum met een ode aan Marlene Dietrich: *"ich bin von Kopf bis Fuss auf Liebe eingestellt, und sonst gar nichts"*. Op het plein dat haar naam draagt fonkelen McDonalds en een casino, maar ook een ecologisch spaarbekken met regenwater. Op een terras kost mijn Pils tweemaal zoveel als in een simpele *Kneipe*. De wereld als amusement. Het is niet mijn biotoop, maar zo zit de wereld in elkaar: dit is de toekomst die er al is.

POLITIEK EN TOERISME

Terwijl de kranen dansen, davert het politieke landschap. In '89 sloeg iemand een gat in de Muur, het werden bressen in de Duitse wereld. Beelden uit een collectief geheugen: het Brandenburger Tor met jubelende *Ossis* en *Wessis* die verbroederen. Alles is stil

nu, de poort is een gewone doorgang die enkel nog door toeristen wordt gefotografeerd. Vlakbij op de Platz der Republik ligt loodzwaar de kolos waarin Duitse geschiedenis is gestold: "*dem deutschen Volke*" staat op de gevel van de Reichstag, een brok steen waarop een glazen koepel is gebouwd om het parlementaire halffrond van ideeën te voorzien. Massa's mensen schuiven aan om in de overdaad aan licht en reflectie te verdwalen. Politiek als toeristische trekpleister: behalve de IJslandse Althing is er geen parlement in Europa dat zoveel bezoekers lokt. Een architecturale attractie, maar ook interesse over wat er met Duitsland gebeurt. Tussen het glas of boven op het dak kijken de mensen naar hun stad en ze mijmeren, ik heb het ook elders luistervinkend kunnen vaststellen: op straat, in de metro of op café, Berlijners praten over de veranderingen in hun stad, ze praten over het verleden, de *Wende*, de *Mauer* en de *Stasi*, ze wijzen naar plaatsen die vroeger in een andere stad lagen en nu opnieuw deel uitmaken van hun eengemaakte Berlijn. Op het dakterras heb ik een verbluffend zicht over de stad, Berlijn als monument van Pruisische hegemonie en als bouwwerf van de 21ste eeuw, met het nieuwe huis voor de bondskanselier, het complex van de Potsdamer Platz en het oude Berlijn dat zich uitstrekt tot ver voorbij de toren op de Alexanderplatz. Schiller ziet iedereen: statig staat zijn beeld voor de opera op de Gendarmenmarkt, nog een architecturaal ensemble dat alleen in een Pruisische stad denkbaar is. Streng

symmetrie van de Duitse en Franse dom, tweelingen die elkaar op het brede plein weerspiegelen, de perfecte orde van een rationeel wereldbeeld. Japanners fotograferen de dichter, maar evenknie Goethe staat verloren in de Tiergarten, het park in het hart van de stad, een labyrint waarin Walter Benjamin als kind verloren liep. Het is een bos dat de stad groen en leefbaar maakt, waar families komen picknicken en barbecuen. Overal kringelt rook omhoog, geuren van worsten en koffie dampen tussen het lover. Turkse grootfamilies, jongeren, Oosteuropaanen, Berlijners langs een van de meertjes, naakte zonnebaders, het hedonistische Berlijn dat swingt op het ritme van techno en zich overgeeft aan het genot van de Love Parade.

LITTEKENS

Bijna dertig jaar heeft ze er gestaan. Wie het nooit heeft gezien, kan het zich niet voorstellen: beton en prikkeldraad die een stad doormidden scheuren. *Die Mauer* is weg, afgebroken, verdwenen. Op straat markeert een dubbele stenenrij de lijn waar vroeger de muur liep. Daar is de mythe van Checkpoint Charlie, een naam die iedereen lokt maar waar niets meer te zien is. De enigen die her en der hardnekkig het verleden blijven verkopen, zijn Russen, Turken en Aziaten die nog altijd leuren met stukjes muur, communistische insignes en kepies van de Vopo's. Met het

verstrijken van de tijd zullen die handelaars in valse relikwieën stilaan uit de Berlijnse tempel worden verdreven. Het litteken groeit dicht en zal verdwijnen uit de gespleten stad die terug één is, maar in de Bernauer Strasse is een stuk Muur bewaard. Beton, een roestige ijzerplaat als *Gedenkstätte* die herinnert aan de deling van de stad tussen 13 augustus 1961 en 9 november 1989. Ik sta met m'n rug naar het aanpalende kerkhof, kijk op een witte muur met ronde boog, vraag me af hoe het was om aan de andere kant te leven, of aan deze kant, schizofrenie, een wal in de stad, een muur in de hoofden die maar langzaam afbrokkelt, verlichtingspalen en prikkeldraad, ik kijk door een gleuf in het beton en staar op een lege strook woestenij, niemandsland of de *Todesstreifen* waar schoten en slachtoffers vielen, een grauwe vlek in de Duitse geschiedenis. En er is dat andere verleden, vastgehouden in een rauwe maar accurate omschrijving: *Topografie des Terrors* heet de tentoonstelling, een precieze aanduiding voor een gruwelijke plaats. Aan blootgelegde keldermuren vertellen foto's en teksten de donkerste bladzijde uit de Duitse geschiedenis, de terreur van het Derde Rijk. Maar ik concentreer me op de plek waar ik sta, ik wil het gif proeven, de misdaad voelen. Aan de Wilhelmstrasse kankerde het nationaal-socialisme: Gestapo, SS-Zentrale, Reichssicherheit hadden hier hun hoofdkwartier. Verderop lagen het Ministerie van Propaganda, de Rijkskanselarij en het Luchtvaartministerie. Dit

is de plaats waar partij en staat versmolten, het dode centrum van een perfide moordmachine, maar hoe haarscherp de topografie ook is afgebakend, ik kan de gruwel niet meer vatten of begrijpen. Berlijners en Duitsers verdoezelen hun verleden niet, al wordt er flink gediscussieerd waar het met de herdenking van hun geschiedenis naartoe moet. Nu is er het Jüdisches Museum van Daniel Libeskind, met zilveren wanden waar gebroken lijnen doorheen lopen: een kapotte Davidster en een rechte as die hoop en toekomst moet verzinnebeelden. In de Holocausttoren is het leeg, donker en kil, er is niets dan een enkele kleine lichtstreep. Een lastige, eindeloze trap, spaarzame ruimten met getuigenissen van Berlijnse joden, lege zwarte ruimten, een deur die me buiten naar de *Garten des Exils* leidt, met 49 blokken die begroeid zijn met wilgen. Ik loop tussen de schuine steles, raak bevangen door licht en schaduw, wandel over hellende vlakken en krijg een gevoel van duizeligheid. Het is een zwakke afspiegeling van de onzekerheid, die toeslaat als de laatste humane waarden verstikt worden in een leven zonder hoop.

ROOD-GROENE MANNETJES

Berlijn is vele dorpen. Na Kreuzberg, de alternatieve wijk van linksradikalen, homo's en een grote Turkse gemeenschap -Berlijn is na Istanbul de tweede stad van Turkije-, was het na de Wende

de beurt aan Prenzlauer Berg om, zoals het heet in het volkslied van de DDR, uit z'n ruïnes te herrijzen: de Oost-Berlijnse buurt is in een mum van tijd uitgegroeid tot een vrolijke scene van vervallen woonblokken en kroegen, een watertoren, restaurants en de brouwerij Schultheiss die uitgebouwd is tot cultuurcentrum. Kroegen heten absurd *Sowohl Alsauch* of *Entwederoder*. Maar rond de Käthe Kollwitz Platz worden dakappartementen onbetaalbaar, galerijen dringen binnen, dure winkels maken hun opwachting. Het oosten verwestert, het alternatieve milieu wordt ingepakt. Recuperatie is het eeuwige lot dat ook Tacheles in z'n greep krijgt, een kraakpand in de Oranienburger Strasse dat beetje bij beetje een gevestigd instituut wordt.

Toch blijven er spaarzame hiërogliefen van het verdwijnende Oost-Berlijn: uniforme opschriften voor winkels en beenhouwers, die in altijd weer hetzelfde letterschrift *Obst und Gemüse* of *Fleischwaren* op de gevel hebben staan. De Karl Marx Allee is gerenoveerd, maar heeft z'n naam behouden. En er zijn de *Ampelmännchen*, de rode en groene ventjes van de verkeerslichten die met hun bijzondere vorm inzet van discussie zijn geworden, of ze al dan niet deel moeten blijven uitmaken van een verleden, dat misschien veel te vlug en kritiekloos wordt afgeschaft. Drie politiecombi's houden de wacht voor de Joodse synagoge in de Oranienburger Strasse. De angst voor een aanslag

van extreemrechts. Een paar straten verder geef ik me over aan een stukje kerkhofwandelen. Op het stille Friedhof Dorotheenstadt und Friedrich Werderschen Gemeinde lees ik beroemde namen: Heinrich Mann en Hans Eisler, architect Schinkel of Stefan Zweig. Maar ook Bertolt Brecht, ondanks zijn gedichten een adept van een totalitair regime. Twee rijen verder liggen ze naast elkaar: Fichte en Hegel, het filosofisch geweten van het idealisme, de ene met zijn beruchte rede aan de Duitse natie, de andere met een systeemdenken dat de vertaling wou zijn van *Staatsvernunft*, absolute macht en de Pruisische staat. Woorden die even rigoreus zijn als de gebouwen langs de boulevards van de stad.

STRENG EN FRIVOOL

Met de S-Bahn trek ik naar Berlijns groene long, de Wannsee en de Havel, een doolhof van meren, eilanden en strandjes, aanlegsteigers voor zeilboten, jachten en rondvaartboten. Maar eerst maak ik een ommetje, ik kan het niet laten, het is de combinatie van een gekoesterde afwijking en de verwantschap met de dichter die begraven ligt aan de zuidoever van de Kleine Wannsee. Het is even zoeken langs de bosrand. Een wegwijzer, een pad tussen de villa's: eenzaam staat daar een grafsteen, het graf van een zelfmoordenaar, een van Duitslands grootste

dichters. Iemand heeft en dode tak op de steen gelegd, konkelend en grillig zoals het misschien woekerde in z'n hoofd. Heinrich von Kleist: *"Nun, o Unsterblichkeit, bist du ganz mein"*. Nu kan ik verder reizen. Over de Glienicker Brücke stap ik Potsdam binnen, de enige doorgang in westelijk Berlijn die oost en west verbond, al was het enkel om spionnen uit te wisselen. Potsdam is de extra troef van Berlijn, een stad en toch ook een dorp wanneer ik over de groentenmarkt slenter, tegen een achtergrond van Hollandse trapgevels in vurige kleuren. Nu pas krijgt het militaristische beeld van de Pruisische ambtenarenstaat z'n speelse correctie, al blijven ook hier symmetrie en orde bepalend. Slenteren door de lusttuin, het park met de Orangerie en het Chinees paviljoen, het is de Verlichting in z'n meest frivole gedaante, en dan -hét archetypische beeld zoals de Gedächtniskirche op de Kurfürstendamm een uithangbord van de stad is-, het paleis van Sanssouci met de wijnterrassen, de fontein en de trappen in een sobere harmonie, het groen en geel van het paleis waar de dilettant Frederik de Grote staatszaken ruilde voor filosofische gesprekken met Voltaire of zich overgaf aan kamermuziek. Daar ligt hij begraven, samen met z'n lievelingshondjes. Het is drummen want de busladingen toeristen scharen zich rond de steen met niets dan zijn naam. Met de koningen van de Hohenzollern is Berlijn groot geworden, in het hart van Centraal-Europa maakt de stad zich op voor een ongewisse, maar boeiende toekomst.

Verschenen in x.